

Стойко Стойков

Мехове стари - вино ново. Изгубените в идеологическите преводи, средновековни Балкани видени през призмата на понятието българи и идеята за български народ

Тезата за създаване на български народ през 9/10 в. досега никога не е била доказвана. Тя се е вземала за даденост, като нещо разбиращо се от само себе си във времето на доминация на примордиализма и национализма. Обемния труд на Димитър Ангелов *Образуване на българската народност*, тръгва именно от това предположение като от аксиома и целия труд е посветен да обясни защо и как се е случило нещо, което така и не е доказал че се е случило. Темите за етногенеза са били оставени на местните национални историографии. По своето естествено теми като българска или сръбска история са твърде ограничени за специалисти от международен калибър и доколкото някои от тях са се занимавали с някои теми от балканските истории то те са го правели косвено, като византолози, слависти или балканисти. В рамките пък на националните историографии тези теми са се оказали политически и идеологически замърсени и поради това голяма част от учените съзнателно са ги избягвали, а тези които са се занимавали с тях са го правели по кариерни или идеологически причини и неизбежно техните трудове по скоро изразяват националната догматика отколкото да представляват критически научни изследвания. В резултат в националните публикации се прокарва или поне не се оспорва съответната национална доктрина, а в публикациите на чужди автори тези теми се подминават, като традиционно се използват или понятията от изворите или безкритично се приемат постулатите на балканските национални историографии. Добър пример за това са трудовете на Джон Файн, който в историята на Балканите подкрепяше именно становищата на балканските национални историографи, докато не реши да задълбае в темата за етничността в Далмация и в резултат достигна до следния изводИзострянето на конфликтите първо между Гърция и Македония, а след това и между България и Македония, при които историята играе важна роля, показват колко голяма е нуждата да се разгледат подобни въпроси освободено от национализъм и идеологически претенции било на национално но още повече на международно ниво.

Досега никой не е доказал тезата за създаване на такъв народ, вземана е за даденост, което е нормално във времето на Примордиализма + хубаво е да се аргументира за да може да се дебатира + за периода на примордиализма, за алипсата на инетерс от страна, за това че тук е мръсно понятие или кариеризъм

За мощното впечатление – да цитирам Файн.... След това да обсъдя въпроса за това, че са оставени на местните историографии но много рядко в миналото е имало критични към себе си (цитат Годштейн и Х), а ако е имало критични те са били от една историография срещу друга (тука Ташковски и Ангелов). ... После да сложа някъде за невниманието на странците (тука цитата от Файн че той не бил порано аугуре....) и за това как насочването на вниманието променя нещата (тука пак Файн, но също и Стивенсон)

Мехове стари - вино ново. Изгубените в идеологическите преводи, средновековни Балкани видени през призмата на понятието *българи* и идеята за *български народ*. = етническа сингуларност

Времето е много кратко и ще набележа само няколко генерални въпроса, повече в дискусия или в крайния текст.

Несъмнено един от сериозните проблеми при писането на средновековна история е съвпадението между средновековни понятия и модерни национални имена, което създава мощно впечатление, че говорим за едни и същи ентитети от древността до днес. Това съвпадение не е случайно – всички балкански национализми в своето зачатие избраха славни исторически имена на древни държави, чрез които да се легитимират и да мобилизират своите привърженици, а националните историографии след това аргументираха доктрината за националната древност в рамките на съответните модерни парадигми. Основен мисловен код при това се явява теорията за съответна етногенеза, към който код изворите изкуствено се пригаждат за да създадат единен и непротиворечив наратив, чрез подреждане, нагаждане, разместване, игнориране или байпасиране, интерпретиране и реинтерпретиране на историческите информации. Поставен под бръснача на Окам този изкуствено опростен наратив има очевидно предимство пред сложната средновековна реалност, той е много по-прост, а освен това е лесен за разбиране, близък и емоционално атрактивен за съвременния човек.

В конкретния случай кода се състои в твърдението, че през 9-10 в. т. нар. прабългари се претапят със славяните в нова българска народност, пред-национална етническа категория, живееща на територията на Тракия, Мизия и Македония, която е носител на българското име, традиция и държавотворност от тогава до днес.

Чрез него хаоса от дефиниции, които намираме в средновековните текстове за българите като хора родствени или идентична на хуни, авари, хазари, кумани, унгарци, славяни и включващи в себе си епирци, сърби, власи и т.н. се превръща в нещо праволинейно, хомогенно, постоянно - в единен

народ. Пак чрез него пълното разминаване и странното местене на българите и българите в средновековните текстове се решава под сурдинка. Няма значение, че в 10 в. според византийските и други автори българите живеят в Добруджа, че според Охридските архиепископи през 11 – 13 в. те живеят западно от линията Видин – София – Струмица, но още и в Панония, Велика Моравия и Далмация, докато българи в Мизия и Тракия няма, нито че според царете на второто българско царство, българската земя и българите се намират северно от Стара планина, докато Тракия и Македония са Гръцка земя, в която живеят не българи а гърци. Напук на това български земи и българи упорито се интерпретират като народ населен в територията Мизия, Тракия и Македония. Няма значение че за населението в тези земи през средновековието се използва огромен репертоар от понятия като славяни, гърци, ромеи, българи, скити, мизи, хуни, власи, гърци, ромеи и т.н., прекарани през споменатия код, те всички се превръщат в българи.

Така се постига своеобразна - сингуларизация на понятията. Понятието българи винаги освен в случаите когато е абсолютно невъзможно - се интерпретира като етническо име на хипотетичния народ предшественик на българската нация, игнорирайки по-честите, политическа, административна, църковна, пейоративна и дори данъчна употреба на понятието. В случаите когато за населението се използват други понятия, а не българи, - като Скити, Мизи, Хуни, Славяни, варавери, власи, гърци и т.н., те се интерпретират просто като замяна за етнонима българи. Дори и когато не е употребено никакво понятие отново се предполага, че трябва да се подразбират българи, доколкото се отнася на жители от фиктивната родина. Така се постига пълна етническа сингуларност и всичко казано и неказано в историческите източници започва да говори само и единствено за български народ.

Ако погледнем територията на която се претендира, че е съществувал този народ – то тя никога след 10 в. и до 18 в. не представлява нещо цяло и обособено в нито един смисъл на думата, все до появата на българския национализъм през 19 в. Това че самата идея е рожба на 19 в. е съвсем очевидно от избраната територия – това е планираната и желана територия на българската нация през 19 в. и за това една толкова терминологически българска според изворите територия от Срем и Белград до Ниш (съвременна Сърбия) не е включена, докато пък е включена една терминологически не-българска територия през средновековието като Тракия.

Ефекта, който се постига е подмяна на съдържанието на средновековните понятия с модерна и национална такава, проектирането в миналото на модерни претенции и пълно замазване на сложната средновековната реалност. Съвременния читател се губи в превода и докато мисли, че чете средновековна история – чете модерна такава. Като някакъв нескопосан съвременен фестивал със средновековни елементи и много фантазия.

Всички основни твърдения на този национален код са несъстоятелни. Никой средновековен автор не е забелязал претапяне или славянизация на така наречените пра-българи, нито създаване на някакъв нов народ, нито съществуване на отделен народ на територията на Мизия, Тракия и Македония. Съвременните византийски автори са забелязали промяна, но не етническа, не славянизация, а частично приближаване на (пра)българите към Ромеите. В етнически план за тях през целия 10 в. българите продължават да бъдат народ сроден на Хазари, Унгарци и Кумани, живеещ в Добруджа.

Ще илюстрирам ефектите от прилагането на този метод с два примера, а във финания текст ще има повече. Теофилакт Охридски често е цитиран понеже за радост на съвременни националисти в България нарича населението в Охридско българско, но се пренебрегва обстоятелството, че според същия в дицезата на Цариградската патриаршия българи няма, а в нея влизат Мизия, Тракия и част от Македония, а с това са съгласни и всички съвременни византийски автори и преминаващи кръстоносци. Настоява се че Теофилакт употребява името българи като етническо, а се забравя, че и той самия нарича себе си българин въпреки, че е от остров Евбея.¹ Предполага се че това именуване е последица от самосъзнанието на самото население, но само неславянски автори използват това понятие за населението и езика, докато в славянските текстове през 11 – 12 в. за обозначаване на езика и хората се използва само понятието славяни, а понятието българи се третира неутрално и дори отрицателно и се свързва с понятия като Унгарци и Кумани. Докато византийските архиепископи наричат св. Кирил Методи дидскалон Булгаррон словенските текстове упорите ги наричат учители на славянския народ и славянски учители. Така на мястото на средновековната реалност, която в случая се обозначава с понятията България и българи, а именно Охридската архиепископия на цяла България, нейната територия и енориаши, езика който използва в богослужението и славянската мисия на св. Кирил и Методий, се поставя изкуствено хипотетичния български народ.

От друга страна когато е вдигнато въстанието на Асанидите, въпреки че съвременниците наричат и въстаниците и въстанието и водачите власи, нещо с което поне един от водачите е изразил съгласие, все пак това понятие обикновено се тълкува като някаква замяна на понятието българи и въстанието продължава да се интерпретира като въстание на хипотетичния българския народ за народно освобождение.

Казано иначе прилагането на този код спрямо сложната реалност, която наблюдаваме в изворите е еднакво на разсичане на гордиевия възел с меч. Но макар такъв подход да е приемлив в политиката

¹ Migne PG CXXVI, Lami 1, col 504, Мелоски, 93

– в науката не е. Ние трябва да изследваме и разплетем възела, не да го разкъсваме на парчета. И това е всъщност възможно.

През 10 в. наистина се случва голяма промяна, която може да обясни хаоса около понятието българи, но това не е никога не случило се създаване на нов народ, а превръщането на България в царство – империя. Макар и продукт на от никого нежелан компромис веднъж създадена българската царска титла – единствената империална титла освен римската – идеята за нея не е можела да бъде унищожена. Така свързаното с титлата понятие българи става империално, надетническо, толкова етническо след 10 в. колкото и понятието Ромеи. Българите и Ромеите са родове и лаоси, техните елити не смятат че са водачи на етнос. Българите са дори етноси и множества. Българските царства се развиват в рамките на византийски империален модел и само в неговите рамки могат да бъдат разбрани, а не в рамките на днешния български национализъм.

Балканските държави носили българската царска титла имат различни в етнически план елити (*първото българско царство бе създадено и имаше главно тюркски елит, онова на Комитопулите имаше арменска династия и доминантно славянски елит, а второто българско царство бе създадено то власи и имаше главно влахо-тюркски елит*). На престола им сядат хора с различен етнически произход, освен така наречените пра-българи, тука имаме още власи, арменци, и по един татарин и сърбин. Като хора само-нарекли се като българи намираме един „пра-българин“, един арменец и един грък – и това е всичко. В лицето на Калоян виждаме, че един определящ себе си за римлянин/влах по кръв няма проблеми да претендира да бъде по право император на българите.

Разбира се има качествена разлика между двете империални понятия, но тя е в степента на дефинираност и разработеност, а не принципна. В случая с понятието Българи нямаме една постоянна държава, елит, институция, идеология, а няколко, които понякога са паралелни, които не са свързани помежду си, иначе освен, чрез българската царска титла и претенция.

Няма съмнение, че елитите на тези държави, са създали или поне са се опитали да създадат някаква елитарна идентичност и интерпретация на понятието българи, но същите би трябвало да се интерпретират именно в зададения византийски империален модел, а не като етнически. Забележително, е че династиите и елитите на тези държави така и не създават своя история като в Русия, Унгария и дори мъничка Дукля, вместо това се задоволяват с преводи на византийски исторически съчинения, защото виждат себе си като част от историята на общата християнска империя, а не отделен етнос. В тези държави не можем да намерим разработен, разпространен или дори единен мит за произхода, нито някоя колкото-толкова общоприета и трайна дефиниция на това какво е българи. Нямаме постоянна институция или държава, или постоянна територия или

постоянен елит, който да се явяват създател, съхранител и носител на традицията и да свързва тези държави в едно. Нямаме нито мит, нито митомотор.

Нито един от средновековните елити и институции свързани с понятието *българи* не оцеля до 19 в., затова и в ерата на национализма понятието придоби съвсем ново значение.

Поради това когато говорим за *българи* през средновековието, ние не говорим за единно и хомогенно явление, а за няколко средновековни традиции и интерпретации на това понятие, които често са дори противоречащи си. На пример през 13 - 14 в. имаме две паралелни църковни институции едната е *на цяла България* а другата *на всички българи*. Всяка от тях продуцира понятие *българи* с различно съдържание.

Що се отнася до това доколко империални елитни идентитети на Балканите са могли да достигнат до обикновения човек ще дам примера със селото Радоливо по Долна Струма, село със доминантно славянска топонимия, населението на което в периода 11 – 13 в. не е идентифицирало себе си с понятия като *българи*, *гърци*, *ромей* и *арменци*, с тези понятия са обозначавани преселници отвън, чужденци.

Но до колко тези идентичности са могли да достигнат обикновения човек? Що се отнася до идентичността на обикновения човек, тя разбира се е трудна за изследване, но не напълно недостижима. На пример прилагайки така нареченото правило на Острогорски, че етническо или подобно понятие се дават като *парамон* или *презиме* само доколкото в съответната общност няма други които биха могли да се идентифицират с това понятие, можем на пример да забележим, Ще дам само един пример, но който говори много. Прилагайки правилото на Острогорски на пример можем да констатираме, че в село Радоливо

Имено фундаменталния факт на свързването на понятието *българи* с царската корона и с византийския империален модел, може да помогне да разберем средновековната реалност свързана с понятия като *българи*, *България* или *български род/народ*, без да прилагаме прокрустовото ложе или доменните пещи, необходими за да се помири българския етногенетичен модел със средновековната реалност.

Чрез национализацията на средновековното понятие *българи* се извършва фундаментална подмяна на реалността, че понятието е преди всичко империален политоним, отнасящ се до няколко мини-империи създадени или развиващи се по византийски империален образец, а не някаква етническа държава. *Българи* по същество е *Българин родум* или *български род*, не се различават от *Ромей* по род (както може да се илюстрира на пример при едно сравнение между Йоан Владислав и Йоан Цимисхий).

Тази мултиетничност и надетничност на империалното понятие българи може да се потвърди с много примери. В текстовете възникнали в Охридската архиепископия особено след 13 в. понятието българи и неговия синоним мизи се дефинира като отнасящо се на етноси, родове, множества и лаоси. В славянските текстове от 13 – 14 в. намираме, че българите са идентифицирани или като еднакви на славянския род по принцип, или на славянските народи, или като част от Куманите или като включващи в себе си власи и сърби. Този империален характер на понятието българи е ясно изразен в титлите на царете от второто царство където единствения другото понятие е другото империално име - гърци. Генерално българите през 13 – 14 в. са християните живеещи на север от планинската верига Зигос - име за планинските вериги от Стара планина през Шар до Северна Албания.

Хетерогенната традиция или по скоро – традиции свързани с понятието и идеята за българската императорска корона, заслужава своето дълбоко и освободено от етническата сингуларност изследване. Това касае историята на много земи и популации намиращи се днес в различни държави и нации – и тука са не само българи и македонци, но също така сърби, румънци, гагаузи, власи, а вероятно и други. Тази формула може да бъде много примирителна особено при сегашните спорове между България и Македония. Това не може да стане при стремеж историята да се национализира или да се наложи монопол.

Опитите да бъде национализирана историята българските средновековни надетнически мини империи с претенции за универсалност нямат научно основание, също както и опитите на останалите балкански национални историографии да национализират свое парче от миналото.

Искам дебело да подчертая, че забележките които направих по отношение мита за етногенеза на български народ през средновековието, реално могат да се направят и за всички останали национални историографии и техните основополагащи митове. Претенцията на съвременните балкански нации, че имат свое предмодерно пред-съществуване са не просто мит, а неистина.

+ Чрез това подменяване на съдържанието на средновековни понятия с модерни етнически значения се извършва не просто манипулация с превода, но на практика съвременните нации се превръщат в играчи на средновековна драма, четейки дела на медиевисти с подобен уклон, е много трудно да се еизбяга от впечатлението че се чете всъщност не за средновековна история, а модерна и дневно актуална.

За съжаление вместо това понятието и свързаните с него традиции се инструментализират за постигне на съвременни идеологически и политически цели, неща които изключително вредят на научните изследвания. Като ефект наблюдаваме крайности – абсолютизиране и национализация от една страна и разграничаване и отхвърляне сред останалите. Да се насяваме, че Македония ще влезе по-скоро в Европа и че националните страсти ще се успокоят, за да може да започне нормален диалог.

Веселина Вачкова 2001: 195: „Слично на самоидентификацијата на христијанскиот народ во Византија, кој себе си се нарекува Ромеи независимо од конкретното етничко потекло, Бугари означува само едно – христијанското население во земјите „на горните страни на Рим“ т.е. бившите северни области на Византија“.

Тоа се неколку обиди за создавање на империја со различни елитини интерпретации
Бъл станаха пра